

JERONI DALMAU, METGE D'ALTAFULLA, EN EL CENTENARI DE LA SEVA MORT

María Cruz Sánchez Dalmau
mc.san-dal@telefonica.net

Resum: Es fa una semblança de Jeroni Dalmau, metge d'Altafulla, on hi exercí de 1895 a 1923, a partir dels seus poemes i cartes.

Paraules clau: Altafulla, poesia, pensament ètic i polític, astronomia, Comas i Solà.

Abstract: Biographical sketch of Jeroni Dalmau, an Altafulla doctor, who practiced from 1895 to 1923, through his poetry and letters.

Key words: Altafulla, poetry, ethical and political thought, astronomy, Comas i Solà.

Jeroni Dalmau i Monserrat a deu anys

Jeroni Dalmau i Monserrat va néixer a Valls el 1861, en el si d'una família de comerciants del carrer de la Peixateria, a tocar de la Plaça de l'Oli. Està documentat que aquesta branca Dalmau havia viscut a la capital de l'Alt Camp almenys des de 1690. L'avi Monserrat, en canvi, provenia de Puigpelat, però s'establí a Valls en casar-se el 1818 amb una pubilla val·lenca, la Paula Massó.

Els Dalmau Monserrat van tenir deu fills, però només van arribar a l'edat adulta tres nois i quatre noies. En Jeroni era el més petit de tots i després d'estudiar el batxillerat a Valls es va traslladar a Barcelona per començar la carrera de Medicina, vivint a casa del seu germà gran, en Francisco, el qual deu anys abans

ja havia obert camí, en abandonar la casa paterna per estudiar la carrera de Comerç. Més tard s'establiria a la Ciutat Comtal i es casaria amb una noia barcelonina.

Els primers dos anys de carrera, en Jeroni els passà a casa del germà, però per atzars de la vida aquest es va haver de traslladar a la capital d'Espanya per fer-se càrrec de la gerència d'una important casa comercial i els pares van decidir que en Jeroni, en acabar el curs, també es traslladés a Madrid. Així, doncs, a Jeroni, encara que fos a contracor, no li va quedar altre remei que enviar el seu expedient a la facultat de Medicina de San Carlos de la Universitat de Madrid i començar el tercer curs de carrera allà. Eren uns altres temps! La voluntat dels pares era sagrada.

En acabar la llicenciatura i aconseguir el títol de metge-cirurgià retornà a Valls per exercir la professió a prop de la família. Després d'una breu estada a Vallmoll i de passar visita durant una llarga temporada a la Secuita amb el seu cunyat Nogués, també metge, el qual li va ensenyar tots els secrets de l'ofici, aquells que no es troben en els llibres, però que tan necessaris són per a un metge rural, li van oferir de substituir durant un cert temps el titular de la Riera, el Dr. Ollé, amic i company d'en Jeroni, que presentava problemes de salut. La malaltia es va anar agreujant i l'antic metge no va tornar mai a exercir al poble, de manera que en Jeroni va ser nomenat definitivament metge de la Riera, heretant la casa de la Placeta, un petit hort i la minyona del Dr. Ollé. I el que havia de ser una estada d'uns quants mesos, es va allargar durant deu anys.

Jeroni Dalmau i Monserrat a la seva joventut

Amb el temps, a la Riera va conèixer la Maria, una noia de Creixell, filla d'uns propietaris vinguts a menys, que esdevingué la seva esposa. El matrimoni se celebrà a la Parròquia de Sant Francesc de Tarragona, el 13 de març de 1894. Ell havia fet els trenta-tres anys el dia 10 i ella els vint-i-tres el dia 11. I coses d'aquells temps: l'acta matrimonial està registrada al Llibre Sagramental de la parròquia tarragonina, però també ho està en el llibre de Desposoris de la parròquia de la Riera, després que dipositessin còpia del corresponent certificat. Segurament el rector del poble es volia assegurar que el senyor metge i la Maria s'havien casat per l'Església.

A finals de l'any següent, després de néixer en Francisco, el primer fill, a en Jeroni li van oferir en titularitat la plaça de metge-cirurgià d'Altafulla, un poble amb més possibilitats, on la família es va traslladar a finals de 1895. A Altafulla van néixer tres fills més, la Conxita, la Maria i l'Enric.

I a Altafulla hi va romandre fins a l'any 1923, és a dir, l'any de la seva mort, vivint primer al carrer de l'Hostal número 12, després al carrer de Dalt, 53, i finalment una altra vegada al carrer de l'Hostal, però en aquest cas al número 30, al costat de cal ferrer. Quasi vint-i-vuit anys de conviure amb els pacients altafullencs, amb els de Ferran, de la Nou, o d'alguns dels masos dels voltants que sol·licitaven també la seva visita. En aquells anys, els metges més que rebre els malalts al seu despatx, el que feien era *passar visita*, és a dir anar-los a veure a casa seva. Per això, molts d'ells, al cap de tants anys, més que pacients esdevingueren amics, una amistat que en molts casos van mantenir llurs descendents.

No hi ha dades de la seva activitat com a metge, del seu ull clínic, de si tenia bons encerts o si de tant en tant l'esguerrava. De si els habitants de la vila n'estaven contents...

A les Actes de l'Ajuntament s'hi troben aquestes tres referències respecte al seu pas per Altafulla:

• **Octubre 1895**

Es nomena metge titular de la vila al Dr. Gerónimo Dalmau Montserrat.¹

• **Setembre 1905**

Es fa saber que, en la Gaceta de Madrid del dia 23 d'agost i el Butlletí Oficial de 1er de setembre, apareix l'assignació d'un sou de 1000 pessetes anuals al metge titular, a repartir entre els municipis d'Altafulla (600 pessetes) i Tamarit (la resta). Això correspon a una Reial Ordre de 6 d'abril, i contradiu les competències dels Ajuntaments i els articles 80 i 181 de la Llei Municipal vigent, sobre assignació i nomenament de metges titulars. Encara que aquella (50 ptas) *es escasa en sí, se remuneran, no obstante, los servicios prestados*. Val a dir que amb el sou proposat *resultaría cobrar el médico por cada uno de los pobres cinco veces más que lo que percibe en concepto de iguala*.

L'Ajuntament presentarà recurs a tots els nivells donat que “solo con grandes esfuerzos puede mantener el equilibrio de sus presupuestos”.

• **Octubre 1914**

Ordre de diversos pagaments:

A D. Jerónimo Dalmau per la seva feina de classificació i declaració de soldats: 20 ptes. i com a metge titular del “actual año, 50 ptas”.

Sembla que l'Ajuntament d'Altafulla va guanyar el recurs presentat “a tots els nivells”, del què es feia esment l'any 1905, i el sou anual del metge continuava sent de 50 ptes.

¹ El seu segon cognom era Monserrat, no Montserrat.

No s'ha trobat cap dada respecte al que es pagava per estar aconduït, que, com és lògic, s'havia d'anar modificant periòdicament, per posar els preus al dia.² De totes maneres, els guanys no havien de ser massa elevats, perquè tota la vida va viure d'una manera bastant modesta. L'herència dels pares tampoc fou gran cosa, atès que després de pagar les carreres dels fills i els dots de les noies, el patrimoni havia minvat molt.

El que sí es conserva és gairebé un centenar de fitxes de fórmules magistrals escrites per ell, que preparava el farmacèutic i amic Antoni Gibert de Torredembarra.³ A finals del segle XIX i principis del XX encara hi havia molt poques especialitats farmacèutiques comercialitzades.

Del que sí que hi ha constància és que alguna vegada havia hagut d'actuar també com a cirurgia quan després d'una bona palestra s'escapava una bala. O quan algú s'accidentava al camp o rebia una coça de la mula o del matxo.

Però en aquest article no es pretén parlar de la seva faceta professional, sinó del seu aspecte humà. Diu el filòsof Joan Lluís Vives (1493-1540) que no hi ha millor mirall per a reflectir la imatge d'un home que les seves paraules. Suposo que aquest pensament també abraça les paraules escrites i d'aquestes, d'en Jeroni, se'n conserven unes quantes. Escoltem la seva veu a través de les cartes familiars, principalment les dirigides als seus fills grans, en Francisco i la Conxita, quan ambdós ja s'havien emancipat i vivien a Barcelona, totes elles plenes de bons consells, continuant inculcant-los, com havia fet sempre, d'ençà que eren petits, valors morals, esperit de superació i amor a la lectura. Per això a moltes de les cartes intercanviades amb el fill, a més a més d'assumptes domèstics, s'hi troben discussions literàries i comentaris sobre publicacions de diversos autors de l'època, ja que en Francisco es va inclinar des de molt jove més per les lletres que per les ciències. I crida l'atenció també la tendresa que manifesta vers la filla, la manera com la recolza quan, ara fa un segle, ella pren la decisió d'abandonar la casa paterna per anar a treballar a un despatx, guanyar-se la vida per ella mateixa i independitzar-se de la família.

En segon lloc, disposem d'una àmplia correspondència amb alguns amics, de la què podem treure pensaments personals i esdeveniments de l'època.

I per últim, unes quantes poesies seves que han arribat a les nostres mans. Algu-

² Aconduït equivalia a concertar amb el metge la prestació dels seus serveis professionals mitjançant el pagament d'una quantitat anual determinada. Aquesta modalitat d'establir conductes o iguals va estar vigent fins bastant després de mitjan segle XX. Com que el pagament es feia per any vençut, moltes vegades hi havia problemes per cobrar les visites efectuades, ja que per als mals pagadors tota excusa era bona per fer-se l'orni. A Altafulla també passava.

³ Encara que en una de les actes de l'Ajuntament hi surt un tal D. Luis Armalich, al què se'l denomina farmacèutic titular, no tenim coneixement que en aquella època hi hagués cap farmàcia a Altafulla.

nes, gràcies al fet que la seva filla gran va tenir cura de passar-les a màquina després de la seva mort; d'altres encara es conserven escrites a llapis de pròpia mà. Segurament en va escriure moltes més que s'hauran perdut. La quantitat de llibres de poesia que posseïa, tant d'autors catalans com de castellans, de llibres de mètrica i d'obres de teatre, fan pensar, junt amb el que ens demostren les cartes que intercanviava amb el seu fill gran o amb amics, que s'interessava tant pels corrents literaris del moment com pels avenços científics, tan necessaris per estar al dia dins la seva professió.

Malgrat això, mai va pensar de presentar-se a cap concurs literari, com els Jocs Florals, molt de moda a la seva època, després que el 1859 fossin reinstaurats a Barcelona, gràcies a les iniciatives d'Antoni Bofarull i Víctor Balaguer, i que van ser el puntal de la literatura catalana culta al començament de la Renaixença. Segurament tenia un tarannà massa humil per a gosar ser mereixedor de la Flor Natural, l'Englantina d'Or, o la Viola d'Or i Argent, premis que s'atorgaven als guanyadors de la millor poesia amorosa, patriòtica o religiosa respectivament. Escrivia els versos i després segurament els deixava abandonats a qualsevol calaix.

Els seus poemes

La poesia era per a ell la manera de fer volar la seva imaginació, de posar en ordre les seves idees, d'expressar el que sentia el seu cor en cada moment. Moltes vegades la inspiració li venia anant i venint pels camins que des d'Altafulla portaven a Ferran, a la Nou, a Mas d'en Jover, a Mas d'en Cosidor o a Mas d'en Maneguet, des dels quals es requeria la seva presència quan hi havia algun malalt. Era també una manera que se li fessin més curtes les llargues caminades...

Escriure poesia era una necessitat, una manera de percebre l'inefable mitjançant l'emoció, perquè no oblidem que la poesia és el que dona el sentit més pur als mots de la tribu, com deia Stéphane Mallarmé. La ment de tot poeta és instintivament filosòfica, o dit d'una altra manera, la filosofia és una forma de poesia. La "paraula poètica" és a la vegada pensament, sentit i trobada, així com "la raó poètica" de Maria Zambrano intenta transitar pels nivells més subterranis de l'existència. Poètica era la seva visió del món, un món i un entorn que, en unes determinades èpoques, potser no li agradaven gaire, com es traspua d'alguna de les seves cartes. Ovidi explica que la poesia és la necessitat de trobar un sentit que transcendeixi la successió dispersa d'esdeveniments de la vida diària: en el poema nosaltres prenem significació davant de nosaltres mateixos, i la nostra vida esdevé, en el sentit medieval, una gesta. Per tant, sempre trobarem una xarxa de relacions entre les paraules i la vida personal del poeta. En l'obra d'en Jeroni això es compleix completament, com no podia ser d'altra manera: descobriment de la Ciència a la seva adolescència, fets familiars, primers amors, la casa paterna, l'esposa, els fills, diversos pensaments al llarg de la seva vida...

Tota l'obra que ens ha arribat està recollida en el llibre «Furgant en el passat», el qual es pot trobar a la biblioteca del Centre d'Estudis. Per raons d'espai, aquí només en mostrarem alguns fragments a tall d'exemple.

Algunes poesies estan escrites en castellà, d'altres en català. Encara que el seu idioma familiar era el català, en el batxillerat va rebre una educació castellana, a la què se li van sumar els anys d'estada a Madrid. Suposo que per cada tema o sentiment, l'expressió escrita li fluïa millor en un idioma que en l'altre.

El que més m'ha sorprès sempre és un poema dedicat a la seva mare, datat a Altafulla el 1912, recordant dos moments, un de 1885, quan ell va tornar a Valls amb el títol de metge a la butxaca, i l'altre de 1892, el dia de la seva mort, que, insòlitàment, va escriure en castellà, quan és evident que tot el relacionat amb la família i amb Valls ho havia de *pensar* en català.

«La balada de mis besos» és una reflexió sobre els petons materns. En aquella època, als pares se'ls tenia un respecte que no permetia massa demostracions afectuoses. Suposa que de petit la mare el petonejava, però ell no en guarda memòria. Només té el record del bes que la mare li va fer, orgullosa, en tornant de Madrid convertit en tot un senyor metge. Es va quedar tan sobtat, que en aquell moment no va ser capaç de retornar-li el petó.

*Solo recuerdo que una vez sola
He sentido el placer
De que besarais mi blanca frente,
Alegrando mi ser.*

Durant molts anys, viu amb el pensament que quan la vegi vella, abans de morir, l'ha de besar, però el destí fa que la mare mori de sobte i que quan ell arribi a Valls ja se la trobi de cos present.

*Pero la muerte tan prematura,
Tan cruel os sorprendió,
Qué en pocas horas, en lapso breve,
Vuestro cuerpo murió.
Estando ausente, vuestros alientos
No pude recoger,
Ni los consuelos de mi alma tierna,
¡Ay! os los pude ofrecer.
Al entrar, triste, en la capilla,
Llorando os abracé.
Y vuestro rostro pálido y frío,
¡Entonces lo besé!*

En canvi, la majoria —no totes— de les poesies més intimes estan escrites en la seva llengua materna. Així, l'any 1881 escriu això referint-se a la seva germana Magdalena en el moment d'entrar com a novícia al convent de les Carmelites de Valls:

*Per sempre adeu estimada germana
Que en ta joventça et separes del món;
Ditxosa tu que la vida mundana
Saps despreciar, despreciant tos bells jorns!*

O aquest, que escriu pensant en la seva filla gran, i en la possibilitat que ho deixés tot per un home i aquest l'enganyés:

*Vine filleta meva,
Ma nina enjogassada,
Deixa córrer sens treva
La cridaire maynada,
Que no tem la bullenta solejada.
Ay! si un dia te perdesses,
Y, com lo vent s'emporta
L'espès y verd fullam del taronjer,
Plorant pel món anesses...
Voldria veure't morta,
Roser de mon amor, morta primer.*

O un llarg poema datat a Altafulla el 1907, però que segurament l'escrigué, o el sentí, uns anys abans, quan el 1898 va pernoctar per última vegada a la casa pairal de Valls, després de la mort dels pares i que els germans decidissin de vendre-la. L'emoció de pensar que era l'últim cop que hi dormia i el tic-tac del rellotge, no el van deixar descansar en tota la nit. I en la seva llarga vetlla fa un repàs a la vida de la família, de la què el rellotge n'ha sigut un testimoni mut.

*Sentint-lo en mig d'altres
Lo conec ab lo tocar*

*Al primer replà de l'escala
d'una ampla escala de ram
hi veureu un vell rellotge,
que al menys compta cent anys.....*

..... Fa uns quants anys que visc á fora
 y no estich acostumat
 á tenir-lo a prop del quarto,
 quan me'n vaig a descansar;
 per això la nit passada
 llarch insomni m'ha causat
 sentir sempre a cau d'orella
 lo monótono tic-tac
 del pèndol d'aquest rellotge
 vell de ma casa payral,
 suggerint-me molts conceptes
 respecte de'ls temps passats,
 y, exaltant ma fantasia
 de poeta, m'ha obligat
 á dir-li quatre paraules
 ab to grave i solemnia.....

En canvi, el 1882 a la masia que els pares tenien al Bosc de Valls, una nit d'estiu, contemplant el cel estrellat, diu en castellà:

*En su cintura los tres Reyes Magos
 Brillan equidistantes, rectilíneos;
 Bajo los tres, la sorprendente estrella
 De la fosforescente nebulosa
 Se ofrece séxtuple, elegante y bella.*

I aquest altre, també de l'any 1882 però escrit per Nadal a Madrid:

*Sin ciencia no hay progreso,
 sin progreso no hay libertad.*

*Envuelto el hombre por el denso velo
 De la ignorancia allá en su edad primaria
 Ignora si en el radio de su esfera
 Otra misión le aguarda de alto vuelo.
 Pero si con valor busca en su anhelo
 De la ciencia la senda verdadera
 Torna su vida hermosa y placentera
 Y eleva sus miradas hasta el cielo.*

Tenia aleshores només vint-i-un anys, però aquesta idea que la societat només avançarà quan el coneixement estigui a l'abast de tothom va ser una de les màximes de la seva vida, com veurem més endavant.

També se'n troba un altre que, malgrat expressar un íntim dolor, ja que segurament evoca la mort de la seva filleta Maria (1899-1901), està escrit en castellà:

*Ya la bella cuna de nieve y de flores
quedó sola y triste: no es más que un recuerdo
de un ángel que un día cruzara la tierra
siguiendo el camino que acaba en el cielo.*

*Aquí está tu cuna.
La cunita blanca que albergó tu cuerpo,
y aquí está la silla donde a todas horas
una mujer santa velaba tu sueño,
y aquí los juguetes, los lindos juguetes
que tu encanto fueron...*

*No sé qué me pasa
no sé lo que siento
cuando los juguetes
absorto contemplo.*

Estranyament, no descobrim cap poema de Jeroni Dalmau dedicat a Altafulla o al seu entorn. Sí, però, va guardar un petit llibre de versos titulat «La guitarra y sus cantares» que li va dedicar la seva autora, una tal Teresa Dordal Canet. En el pròleg del llibre es llegeix la data de la publicació: Altafulla 6-VI-1918. I junt amb el llibre es localitza una petita separata d'impremta titulada «Altafulla», amb una oda a aquesta població i amb la mateixa data de 1918.⁴

*O Altafulla quieta i formosa,
tu ets com la bosquetana violeta,
sigues sempre com ella petiteta,
i estimada per sa fragància olorosa.*

⁴ De la poetessa Teresa Dordal no se n'ha trobat res. A Google només hi ha alguna ressenya d'algunes llibreries de segona mà, que sembla que tenen el llibret abans esmentat, «La guitarra y sus cantares».

No és el propòsit d'aquest article valorar la seva possible qualitat o no com a poeta aficionat, atès que jo, per altra banda, no en soc entesa. Només vull destacar el llenguatge i les normes ortogràfiques emprades en el seu català, tan diferents de les actuals. La normalització lingüística de Pompeu Fabra, amb qui no tothom hi estava d'acord, encara va tardar uns anys a arribar. A més a més, en Jeroni, com a vallenc, utilitzava molts modismes de la Catalunya Nova que actualment s'han perdut. Pels llibres que hi havia a la seva biblioteca, hem de pensar que s'inspirava en els autors catalans de la Renaixença i en molts dels guanyadors dels Jocs Florals, que hores d'ara ja han passat a la història. Entre els seus autors preferits podem destacar Frederic Soler, el gran Pitarra, com ell li deia; Rubió i Ors, Àngel Guimerà, i per descomptat Jacint Verdaguer; sense oblidar Narcís Oller, per allò de ser vallenc com ell i pràcticament de la mateixa edat que el seu germà gran. No crec que mai hagués rebut classes de català: tot el que sabia ho havia après a través de les lectures i potser estudiant alguna gramàtica d'aquell temps. Més endavant insistirem en aquest punt.

Quant a les seves poesies en castellà, suposo que s'il·lustrava llegint els famosos autors lírics espanyols, que segurament ja havia estudiat durant el batxillerat, així com d'altres més actuals amb els què anava engrandint la seva biblioteca. Per tant, en ella, no hi podien faltar «Las cien mejores poesías de la Lengua Castellana», de Marcelino Menéndez i Pelayo, i el famós «Curso de Literatura Preceptiva» de Clemente Castejón (1898) en el què s'estudien les lleis per les quals es regeixen i governen les obres literàries, quan l'objectiu final d'aquestes és expressar la bellesa.

Després de la mort del seu fill gran a l'església d'Altafulla, a causa d'un llamp, les paraules se li van estroncar i no sortiria cap vers més de la seva ploma.

La correspondència amb el seu amic Comas i Solà.

De tota la correspondència que al llarg dels anys va mantenir amb Josep Comas i Solà, el famós astrònom, ha semblat interessant extreure paràgrafs d'algunes cartes, i sobretot dels esborranys d'en Jeroni, per a poder comprendre la relació entre ells i la seva personalitat.⁵

En Pepito (o Pepe), com li deien familiarment, era un fillastre del seu oncle matern Ciril·lo Monserrat i, des de molt petit, quan la seva mare es va tornar a casar, freqüentava Valls. Tenia set anys menys que en Jeroni, però ambdós passaven els estius a les seves respectives i veïnes masies del Bosc de Valls, que l'àvia Paula Massó havia deixat a cadascun dels seus vuit o nou fills en morir. Per la qual cosa, van travar una

⁵ Totes les cartes de què disposem es troben a «Furgant en el passat», pàgines 215-240.

forta amistat que conservarien al llarg de la vida; tots dos eren amants de la Ciència i tots dos quedaven meravellats contemplant aquell cel tan estrellat, d'atmosfera diàfana, que resplendia en mig de la foscor de les nits d'estiu, lluny de la ciutat.

«... el clima és fresc, l'atmosfera diàfana, la vista magnífica, les aigües d'excel·lent qualitat, i l'altura apropiada. Hi ha muntanyes molt a prop i, a la vegada, les onades de la mar, que s'endevina a l'horitzó, també hi són presents. Tot plegat comporta gaudir d'un estiuueig sa i tonificant».

I a part de la Ciència, de més grans, també els va unir una certa manera de veure el món, que conflüïa en les mateixes idees socials i polítiques.

Quan en Jeroni es va traslladar a la Riera, Pepito Comas va començar els estudis de Ciències Físiques i Matemàtiques a la ciutat de Barcelona. Des de l'adolescència l'havia atret l'Astronomia i a quinze anys ja havia fet un estudi i escrit un article sobre un meteorit que va caure a prop de Tarragona, article que va ser acceptat per a la seva publicació a la prestigiosa revista francesa «L'Astronomie». L'any 1891 va acabar la carrera i començà una intensa vida professional, primer a un observatori de Sant Feliu de Guíxols i més tard a l'Observatori Fabra del Tibidabo (Barcelona) del què va ser nomenat director d'Astronomia el 1904. Al llarg de la seva vida professional va descobrir un gran nombre d'asteroides i va publicar una multitud d'articles a importants revistes franceses i alemanyes.

També va ser molt intens el seu caire divulgador, puix va publicar més de 1000 articles a La Vanguardia, des de 1893 fins a la seva mort; petits i senzills llibres d'astronomia, que poguessin estar a l'abast de tothom, i, com un modern Pigmalíó, va promoure iniciatives perquè l'Astronomia arribés, fins i tot, a Ateneus i Centres Populars. «A poc a poc Comas—legim— es va anar distanciant de la concepció romàntica de la divulgació científica, encetant un nou estil, el de la modernitat, en el que divulgar no vol dir vulgaritzar o falsejar, sinó fer entenedor als no experts allò que la ciència defensa en cada moment de la seva història, amb els seus límits i amb tot el seu rigor».⁶

Però no va portar només una vida extremadament activa des del punt de vista professional, sinó que també va participar en altres activitats més lúdiques, les quals sempre giraven al voltant del progrés i de la ciència. Així, per exemple, l'any 1905 va introduir la cinematografia a l'estudi de l'astronomia i, gran entusiasta de la nounada aviació, l'any 1908 fundà l'Associació de Locomoció Aèria Espanyola, sent ell mateix

⁶ Finestres del Farró. Petita història de la Vil·la Urània.

una de les primeres persones que, a Espanya, va pujar a un avió. D'igual manera, fundà l'Automòbil Club de Catalunya, que l'any 1910 es transformà en el RACC. I, com no podia ser menys, també va ser un dels primers a fruitar de cotxe a Barcelona.

L'any 1923, l'any de la mort d'en Jeroni, Einstein va visitar la Ciutat Comtal, i Comas i Solà va ser un dels seus amfitrions. En principi, va defensar la teoria de la Relativitat del Premi Nobel, però després es va passar de bàndol. Fins i tot l'any següent va manifestar en públic:

*«No hi ha cap dubte que per tots costats ens rodeja un món insondable d'incògnites, però no siguem cànids de creure que les aclarirem inventant fórmules per a cada cas. Ah! Si ens fos possible assolir la Veritat amb un enginyós joc d'integrals...».*⁷

Alguns dels seus biògrafs insinuen que, si bé va ser un geni en l'observació astronòmica, no va ser tan brillant en el camp de la teoria matemàtica.

Va morir l'any 1937, en plena Guerra Civil, i el seu enterrament va ser un dels més multitudinaris que es recorden a Barcelona, assistint-hi gent de totes classes socials, entre ells, el president Companys.

Alcàfala 16 d'abril de 1923
Sr. D. Jeroni Comas i Solà
Barcelona

Alfiquentíssim amic: Recibi una
larga postal en fecha 11 de abril de la
cual me comunicas dentro de pocos
dias una exhibición en el extranjero
de tus escritos con mucha gusto me pague
de sea el mismo tipo publicado por la
Real Academia de Ciencias de España, por
cuanto he de dar un millón de gracias. Los
dibujos de la Academia de las Ciencias en el
siguiente y una de la "Visión astronómica
de Alcázar", puntos que me venían de
estas, la entregué al Sr. Comas.

Ahora bien; respecto a la carta
comunicada a la larga postal y que ya
esperaba con viva ansia. Debo decirte
que me ha gustado mucho. Ya sabes
bien que a la carta que ya te envié
para dar saber del día de San Juan, con
toda la felicitación por tu carta, me
me

han, te comunicaba muy sinceramente lo que
esperaba una colección de Alcázar, tu
y la carta de España, a propósito de los
días y puntos de la primera sesión.
A ver, ¿qué, si te da el honor de ser
una colección?

Y ahora me lo por lo que te pague.
Comas i Solà. Alcázar me recomen
das de mi esposa y a tu familia. A
tu familia, para tu querida familia y ho
rarios, incluye la a tu al simpático y
divertido. Santiago y ti, amigo Bepi,
ya sabe cuanto lo quiero y te afecto.
me a invariable amigo que desea abrazarte

Jeroni Comas

Carta d'en Jeroni escrita de pròpia mà

⁷ Discurs inaugural de l'any acadèmic de 1924-25 de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

L'amistat entre en Jeroni i Comas i Solà es va mantenir tota la vida, però, naturalment, mentre tots dos es carreguen de responsabilitats familiars o professionals, les cartes es van espaiant. És curiós d'observar com en les primeres (dècada dels vuitanta), en Jeroni es manifesta com l'amic gran que és, més assenyat, que ja ha assolit un estatus professional, el qual es permet de donar-li lliçons de gramàtica catalana o de biologia. En el decurs del temps serà en Jeroni qui admirarà i seguirà ferventment, a través dels medis i per carta, els avanços del seu amic, a mesura que aquest vagi obtenint innumbrables èxits i fites professionals.

També a través d'elles ens assabentem del pas del gran científic per la Riera primer, i després per Altafulla, sempre convidat pel seu amic.

Les primeres cartes es troben escrites en català, perquè segurament a tots dos els havia agafat la febre catalanista, després del primer congrés celebrat a Barcelona el 1880, al qual, per cert, en Jeroni hi va assistir quan encara era estudiant a la Facultat de Medicina del carrer del Carme. En canvi, les que intercanvien a partir de 1900 estan totes escrites en castellà.

Es transcriu a continuació una carta de Comas i Solà, amb data de 30 d'octubre de 1889, junt amb la qual li envia les fotografies que van fer durant una estada a la Riera i un berenar a Tamarit. Tal com el mateix Comas manifesta és la primera que escriu en català.

«Apreciat amich: Encara que no ho diguis, tindriais rahó de sobres de estar enfadat ab nosaltres, per no haberte enviat las fotografies y no haberte escrit res; però creume que no ha sigut per falta de ganes de ferho, pro son tantas las ocupacions y la feyna per lo tant que tenim, que sempre dihent ja ho farem demà han anat pasant los dies. De tots modos may es tant cuan arriba; avuy t'enviem las fotografies; ni ha: tres de Tamarit, una del pont y dos del grupo. Aquest últim ha sigut desgraciat; per error en la revelació, se va perdre una de las plaques y tinguérem que aprofitar la placa dolenta de la mitat; en aquesta mitat no hi entra la teva criada, lo cual nos sap molt de greu; ja li pots dir que l'istiu que ve tornarem y qu'en treurem una en que nomes hi serà qu'ella, aixis com també haurem de tornar á repetir tot lo grupo. No te n'enviem mes de fotografias porque son totes las que tenim; pro tenim l'intenció per las festas de Nadal de treuren més copias. Ja té n'enviarem més.

Encara recordo ab gust las felissas horas que varem passar al teu costat; no hi ha que dir que te donem de tot cor las mes espresivas gracias per las atencions qu'ens vas tenir. Pocas vegades jo havia fet una passejada mes bonica que aquella anada á Tamarit y ab aquell brená á la llum de la Lluna y á la vora del mar, barrejat ab las teves inspiracions despertades per tant poetich espectacle, y ab los chistes del Sr. Rufi.

Ara ja tot ha canviat, y los llibres sustituyen aquellas tranquil·les diversions; tot es

prou bonic, per això. Tres assignatures tinch jo y en Ricardo⁸ quatre ó cinch, aixís es que tenim molta feina, perquè encara qu'en Ricardo en tinga dos mes que jo s'ha de confessà també que las meves son mes difícils. Afortunadament d'aquí un parell d'anys, si no hi ha novetat tindrem ya la carrera acabada.

Com ya te vaig dir, t'escrich en català; suposo, y n'estich segur, que estarà plagada de faltes; te suplico dons qu'al escriurem, que ho has de ferho aviat, me diràs cuantas ni has trovat, quines son y com se deu haber de posar.

Aquest any 'ns anarem del Bosch lo dia 20 de Setembre, perquè, principalment, en Juanito⁹ s'habia d'examinar d'ingrés per entrar al bachillerat: va sortir bé. A la matinada del mateix dia qu'ens anarem vaig observar la aproximació de Marte y Saturno; va ser tant gran aquesta aproximació, que jo ja los vaig veure que cuasi semblaven tocar-se y si la llum del dia no ho hagués privat, á simple vista hagueren semblat una sola estrella, com ha passat á America. Ab l'ullera era un bonich espectacle al veurer los dos planetas á dins del camp; Saturno ab l'anell y alguns satelits y Marte roigent com de sang.¹⁰ Dos hores despues anabam cap a Barcelona.

Escriunus aviat y ben llarg, que las teves cartes sempre m'agradan molt.

Desitjo que hi hagi forsa salut en lo teu poble y que tu continuïs igualment bó, aixís com los de casa teva.

Espresions de la Mamá, d'en Ricardo y dels nens y ja sabs quan t'aprecia aquest amich teu

Joseph Comas

Si hi ha alguna fotografia arrugada, la mullas be y es fàcil qu'aixís s'aplani».

A mitjan desembre, en Jeroni li contesta i, entre altres coses, diu, recordant la passejada a Tamarit:

«La tarda era apacible, l'ambient estava perfumat pe'ls romanills y farigoles qu'arreu se veyan, l'espectacle de la lluna eixint era imponent i magestuós, l'alegria no hi faltava, l'armonia entre nosaltres perfecta com la marxa dels astres en l'espai, lo brená rústich però molt bo, la tornada xispejanta y alegre com unes castanyoles...».

Jeroni. Sempre el poeta.

⁸ Era el seu germà gran.

⁹ Juanito Monserrat, el seu germanastre, el fill gran del tio Ciril·lo.

¹⁰ L'any 1885 va aconseguir que li regaessin un telescopi que el va instal·lar al terrat de casa seva a Barcelona. A l'estiu se'l devia endur a Valls.

I més avall li fa les correccions pertinents que en Pepito li demanava:¹¹

«Efectivament, veig que m'escrius la primera carta en català, y t'ho dich amb tota formalitat y sens barrejarhi la mes petita adulació, per ser la primera vegada que escrius en el nostre propi llenguatge ho has fet anar moltíssim bé, puig en ta carta s'hi troban pocas faltes gramaticals y encara aquestes son d'aquellas que's poden dissimular y pasar inadvertides en un escrit. Per complaure't, vaig á exposarte las pocas que hi ha y la manera de escriurelas. Dius: "dihent ja ho farem demà hem anat passant los dies." "Pasant" se te d'escriure aixis: passant. Després dius: "may es tard quan arriba". Lo verb arribar s'escriu ab b. "Y qu'en treurem una", referintse á que al istiu vinent trauràs una nova fotografia del grupo, la particula qu'en se escriu d'aquesta manera: que'n. Dius: "per las atencions qu'ens vas tenir". Repeteixo lo mateix: deu haber de dir "que'ns vas tenir". Y los llibres sustitueixen". Aquest verb s'escriu amb h. De manera que s'escriu aixis: sustituhexen. "Te suplico dons". Aquesta última paraula s'escriu d'aquesta manera: doncs. "Me diràs quantas ni has trobat". Ni has s'escriu del modo següent: ni hi has, però suprimint aquesta cacofonia se posa la coma aixis: N'hi has, ó ab lletra minúscula: n'hi has. Ja veus, doncs, si son pocas las faltes que hi he trobat y de poca importancia.

Josep Comas i Solà

Per acabar aquest assumpto, una petita lliassó 't donaré perquè sápigas col·locar bé los apóstrofes. Suposem que't pregunto una cosa y dich: ¿qu'es veritat que tal dia?, etcetera. En aquest cas, se posa la coma después de la qu y suprimint la e de la preposició que. Un altre cas hi ha en que's posan las mateixes lletres y sens embarch la coma ó apóstrofe's coloca después de la e y deixant entera la particula que, com succeheix are en aquest párrrofo antes de la paraula posan. Se escriu d'aquesta última manera quan la coma serveix per suprimir la a de la particula as que correspondria escriure fent'ho sense apóstrofes. Una altre cas, sobre la n. Preguntan á dos ó mes persones si 'ls agrada tal cosa ó tal altre y sent la contestació afirmativa, diuhen: que'ns agrada aixó! Al escriureu se suprimeix la a de la particula ens, del mateix modo que se suprimeix al escriure la pregunta de si als agrada. Per no

serte mes molest sobre aixó de'ls apóstrofes acabaré ab una observació sobre los temps dels verbs. Suposem las paraules caminan y caminant. La primera està en present d'indicatiu y la segona en gerund».

¹¹ L'any 1810, Ballot va escriure una primera gramàtica catalana. Segurament es basava en aquesta per corregir l'escrit de l'amic.

Al final de la carta, li comenta una estrena teatral:

«No fá gayres dies *La Publicitat*¹² portava alguns trossos de'l nou drama de'n Pitarra¹³ “Lo monjo negre”. Ho vareig llegir amb un pam de boca oberta. ¡Noy, qué de bó arriba á ser aquest drama! Té drames bons ‘n Pitarra, però lo qu’és aquest, es superior, es digne de Shakespeare».

deus, qu'al sociem, que he has de ferho aviat, me clia, con-
ta'm has fessat, quina son z com se deu hater de pagar
Aquest any no arream del Jorck lo dia 20 de setembre,
peque, principalment, en Jovinte s'havia el camina d'in-
gres per entrar al castillonat: va sortir bé. A la matei-
nada del matei dia qu'ens arream vaig observar la ap-
roximaci de Marte y Saturno; ha un bon gran apart
aproximaci, que ja ja les veig veure que ens semblaven
fuerre y en la llum del dia no halaguis privar, i simple-
vista haurien semblat una sola catella, com ha passat
a America. Al l'ullera era en bonich espectacular al
veure les dos planetes a dins al camp; Saturne al
l'ull y alguns satelits y Marte veient com de vanch
Dos horas despres anabam cap a Barcelona.
Escriurem aviat y bon llay, que las teus cartes
sempre m'agraden molt.
Espero que hi hagi forsa salut en lo teu poble
y que tu continues igualment bé, així com los de casa tua.
Suprime de la Maria, d'en Pinedo y dels meus
y ja quan sapessis aquest amich teu.
Josep Comas
Si hi ha alguna fotografia arrugada, la muller, te
y es facil pu' aixis s'aplanar.

Extracte del manuscrit d'una carta de Comas i Solà

¹² La Publicitat (Barcelona 1878-1939) era un diari de caràcter republicà. A principis del segle XX li van catalanitzar el nom.

¹³ Frederic Soler, conegut com a Serafi Pitarra (1839-1895), poeta, dramaturg i empresari teatral, gran amic de José Zorrilla.

El juliol, en Pepito i el seu germà Ricardo, que estava estudiant Dret, li comuniquen que tots dos han tret unes notes excel·lents.¹⁴ El futur astrònom també li feia unes preguntes sobre uns gèrmens i els microorganismes en general, perquè el dia 11 en Jeroni li contesta donant-li per carta una lliçó magistral:

«Tu no mes estaves acostumat á contemplar lo infinitament gran sens darte compte de que hi ha sabis dedicats á observar lo infinitament petit. Has tingut ocasió de poder veure aquelles miriadas de baccillus, més o menos virgulas, que ocasionan los terribles processos del nostre organisme y t'has quedat admirat devant d'aquells sers que ab tot y esser tant petits tenen una forsa de destrucció incommensurable. En efecte, sembla estrany que unes bacterias, d'estructura tant senzilla y de diámetros tant excessivament petits, tinguin lo poder que tenen y siguin la causa d'uns efectes tant grans com son las graves malalties, ya crónicas, ya agudes, que minan y destrueixan la humanitat. Tòt l'univers está plé de misteris impenetrables y aixis com no's compren prou bé la formació y creació de las inmensas massas que pululan en l'espai, tampoch se compren la creació d'aquestas cèl·lules protoplasmáticas y vibrants que per viure desahogadament ne tenen prou ab una goteta d'aigua imperceptible á simple vista. Lo nostre organisme està compost, segons las teorías modernes, de cuatrillions y mes cuatrillions de cèl·lules agrupadas de distintes maneras y ab un funcionalisme tan divers que hi ha molta distancia de las celulas óseas infiltrades de sals calcareas que'ls hi dona una solidez casi marmòria y una rigidez casi metèl·lica, á las cèl·lules nervioses que transmiten las mes petites sensacions y las cèl·lules cerebrals que las reben y son al mateix temps l'òrgano del pensament y lo díposit de la memoria, cosas las dos tan fluidas y tan imponderables que s'escapan á la nostra concepció. No hi ha dupte, amich Pepito, que per comprendre las grans metamorfosis que's realisan dintre del claustre maternal, desde que la massa homogenea anomenada vitellus va fraccionantse y transformantse succesivament hasta que queda completament format lo complicat y tan ben perfeccionat organisme humà, casi es de lley suposá que existeix una forsa creadora, inmaterial que presideix totes aquelles transformacions, de la mateixa manera que en la inmensa y grandiosa formació de aquestes nebuloses poblades de millions d'astres á qual mes formidables y corpulents que en las nits serenes y ab l'auxili del telescopi contemplas ab admiració, s'hi veu la potencia creadora d'un sér sobrenatural que está molt per sobra de nostre limitada intel·ligència y de las lleys físicas y químicas, que despues en part estan destinades á regular lo bon funcionament, ya de la marcha dels astres en l'ample esfera del espai infinit, ya dels órganos que serveixen pel sosteniment de nostre vida. Si es veritat, com jo crech, que sense los espermatozous, células protoplásmicas que serpentejen en lo líquit fecundador, no es possible la fecundació del óvul, ó siga la misteriosa

¹⁴ De totes maneres, sembla que al llarg de la carrera no sempre va ser així. Crític amb la vida acadèmica, ni tan sols es va doctorar. A ell el que li agradava era la feina de camp.

transformació que sofreix lo vitellus, ab la seva vesícula y taca germinativa, équi es capàs de concebir 'l com y 'l perquè aquelles petites células espermáticas donan tal virtut á la materia homogenea y sulfurosa vitellus, que ab sa influencia se transforma de materia inerte en materia plena de vida y activitat, que mes tart será'l disposit d'una inteligencia inmaterial y tindrà unes células fosfóricas y tan delicadissimas que faran l'objecte d'unas places fotogràficas tan perfeccionades que retindran la mes petita impressió que hagi rebut la retina ó be 'l nervi auditiu? Si es veritat que todas las células que componen lo nostre organisme, segons diuhen los fisiolochs, al cap d'un cert número d'anys quedan substituïdas per altres de noves per la continua pèrdua y successiva reparació de sa sustancia, écom s'explica que las células fosfóricas del encéfalo retinguin mes temps que'l que el que han necessitat per transformar-se, las impresions que han gravat durant la vida una certa imatge d'un fet que fá molt temps se va presenciar y un lo recorda com si fés sols un moment que tal imatge estés impresa? ¿No recordem moltes vegades fets de la nostra infancia? Pues si es veritat que las células cerebrals no son sempre las mateixes, es de suposar existeix una altre cosa incommovible é inmaterial que no sofreix cap transformació. Naturalment que perquè la vida's manifesti no basta que existeixi aquesta forsa vital, sinó que te d'anà acompanyada de las forsas físicas i químicas de la materia. Aixís es que tampoch crech que aquestes se bastin per si soles, pues si agafem un ou no fecundat y 'l fem covar per una gallina sortirà fallat. ¿Quina modificació física o química ha sofert 'l que està fecundat? No ho sabem. Pero que's necessita la forsa vital, la virtualitat de la fecundació es indubtable, pues si n'agafem 18, nou de fecundats y nou de no fecundats y aquestos los marquém, veurem com baix lo mateix calor y estant compostos de las mateixas substancias, los uns sortiran bé y'ls altres malament.

Las metamorfosis succesivas que transforman la simple célula de protoplasma, que ab sa senzillés sembla estrany pugui viure, en organisme complicat y perfecte, no son mes que representants de las metamorfosis que ha sofert las magnificas creacions dels universos que antes no han sigut lo que son, també han passat pels protoplasmes de las inmensissimas e inconcebibles nebuloses, masses incandescents y uniformes que ab lo transcurs de millons d'anys han anat disgregantse, organitzantse y prenent estats distints totes las substancias que antes estavan en ardenta fusió; en quals universos hi trobem desde 'l diamant y l'or á la roca calcarea y 'l ulmus una gradació de substancias tan diversas que hasta sembla estrany que tot hagi surtit d'aquella massa al pareixe uniform de la nebulosa, com es admirable que del vitellus surti aquesta diversitat de teixits que tenen tans diferents destinsos y estructures tan diferents. Contemplem á la Naturalesa en sas múltiples manifestacions y no podrem menos d'admirar al principi Creador de tantes maravillas. Ella té formas tan variades ya sigui en lo regne vegetal ya en lo regne animal que assombra la seva fecunditat inagotable. Quanta diferencia no hi ha del hongo parásit que viu sense arrels y que no es mes que un cúmulo de células iguals, als baobab del Africa que es lo gegant del regne vegetal y quina diferencia mes enorme dels microbis, simples moléculas mogudas per una lleugera vibració del protoplasma, al home que te ossos articulats y poderosos

músculs per mourels, entranyas diverses ab diverses funcions, que está possehint una finíssima red de nervis y de vasos capil·lars que distribuixen l'oxigeno de la sanch a las cèl·lules mes insignificants y apartadas del centre principal de la vida, y que, per últim, te la facultat de pensar y abarcar ab lo pensament totes las grandesas de la creació. Y sens embarch la vida se manifesta tan en l'un com en l'altre de la mateixa manera: nutritntse y reproduhintse. Per altra part, la vida presenta altres analogias. De la vida dels astres y de las nebulosas que'ls han creat ne podem dir lo mateix que de la vida del home y de las plantas. Los astres moren com tot lo que esta creat aquí en la terra; no hi ha res etern, sinó Deu, y al mateix temps se pot dir que tan la vida dels sérs animals com la dels vegetals es eterna, pues la vida no es mes que una gran transformació en lo inmens laboratori de la terra. La sustancia que avuy composa los nostros cossos, despues d'haverse convertit en pols y gasos que's desprenen de la putrefacció, tal vegada d'aquí á molts anys, servirà porque's nodreixin certs vegetals que despues aquestos nudriran als nostres descendents. La vida dels astres té la seva infancia, la seva madurez y la seva senectut, lo mateix que nosaltres y que les olorosas y encantadoras flors que s'obren y despertan al primer raig de sol matinal y que cauen mortas y desfulladas quan lo sol que besantlas 'ls ha donat la existencia, desapareix tot macilent del nostre horitzó, solzament que cada hú d'aquestos periodos abarca millons d'anys. Estich ab la esperanza de Espronceda de que'l sol també s'acabarà, però que quan ell acabi Espronceda y yo qui sap ahont serém».

Espronceda tenia raó: el Sol s'acabarà. Ara se sap que és una bombona continua de fusió nuclear. Alguns científics suposen que està a la meitat de la seva vida i que potser encara li falten uns 5000 milions d'anys per a desaparèixer. Veritablement, ningú dels que som aquí ho veurà. Per sort. El *canvi climàtic*, del que tant se'n parla ara, és una bestiesa al costat del que passarà quan el sol s'apagui.

Finalment, fan plans per l'estiu: en Jeroni anirà uns dies al Bosc i ells aniran uns dies a la Riera. «Espero que no tingueu tanta pressa com l'any passat i feu una estada més llarga. Hem de repetir l'excursió a Tamarit», li escriu en Jeroni.

Per les cartes i esborranys que s'han trobat, sabem que, en acabar la carrera, en Pepe es posa a treballar en un observatori que el fabricant de suro Rafel Patxot ha construït a Sant Feliu de Guíxols; un temps després, el 1899, es casa amb la Teresa Patxot, la germana d'en Rafel. Hauria sigut interessant llegir els comentaris d'en Jeroni quan, al cap dels anys, el matrimoni va fer aigües i aparegués l'Amèlia Sala. Durant molt de temps, Comas va conviure amb l'Amèlia i una seva germana a la Vil·la Urània,¹⁵ una

¹⁵ Actualment, és un equipament municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi, situat al barri del Putxet i el Farró.

torre, herència del pare, que havia habilitat quan es va casar amb la Teresa i retornat a viure a Barcelona. Al terrat hi va instal·lar un observatori des del qual va descobrir la majoria dels asteroides. La família, malgrat ser tots ells molt liberals, això de l'Amèlia i la germana ho comentava amb un xiu-xiu a cau d'orella. Durant la República va obtenir el divorci i per fi es van casar oficialment.

Per aleshores, en Jeroni ja feia quasi deu anys que era mort.

Les estades de Comas i Solà a Altafulla

El maig de 1900 hi va haver un eclipsi de sol i Comas i Solà marxa a Hellín, perquè, tal com explicava a La Vanguardia, era un dels llocs on hi havia més possibilitats de veure'l bé, atès que el cel no estava influenciat per les bromes marines i es trobava lluny de les muntanyes. Finalment, es va quedar a Elx, perquè les condicions també eren bones i hi havia millors hotels. En una carta li promet a en Jeroni que a la tornada es parará a Altafulla, encara que, pel que llegim després, va ser una estada de molt poc temps.

També aquell estiu li havia promès que, en tornant de París, a finals d'agost, vindrien a Altafulla a passar-hi uns dies. Però sembla que, per últim, les moltes ocupacions de l'astrònom no li ho van permetre. Encara que ja hi devia haver estat altres vegades i fet vida social, perquè el 7 de juliol en Jeroni li diu que ha rebut la preciosa fotografia de la corona solar, que tant li agrada quan la contempla, i que l'ha ensenyada «a todas las personas que tanto en Altafulla, como en Torredembarra, tuviste ocasión de conocer».

El novembre de 1900 el felicita per la seva entrada a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, com acadèmic supernumerari d'Astronomia i Geodèsia, i li recorda que té pendent una anada a Altafulla, tal com va prometre a l'estiu. «Als sants i als minyons no'ls prometis sinó 'ls dons», li diu.

El març de 1901 en Jeroni li contesta una carta en la qual Comas li anunciava que passaria pròximament uns dies a Altafulla.

«Deseando estoy con mucha vehemencia que llegue á mis manos la carta en la que me anuncies que vais á salir de esa para verificar vuestra expedición por esas tierras del Campo de Tarragona. Pero antes debo advertirte que si tienes que pasar por la carretera de las costas de Garraf en automóvil debes asegurarte muy bien si aquellas pendientes son franqueables con esa clase de vehículos, que allí necesitarán de un buen freno; sería necesario que te aseguraras si por allí ya han pasado otros automóviles».

En llegir ara aquest paràgraf, un cert somriure s'escapa dels llavis, però pensem que d'això fa més de cent anys i que era un dels primers cotxes que circulaven per

Catalunya. Una vegada més en Jeroni fa el paper de l'amic gran, com quan eren molt més joves. No hi ha cap notícia de si finalment Comas va fer una entrada triomfal a Altafulla amb el seu cotxe. Seria divertit de saber-ho.

Comas i Solà, la seva esposa i unes amigues, passejant amb el seu cotxe, engalanat amb flors, amb motiu d'una festa

Finalment, del maig de 1901 tornem a trobar una carta en què Jeroni li mostra la seva satisfacció davant l'anunci que el matrimoni Comas-Patxot vindrà a passar un cap de setmana a Altafulla. «Te suplico que en vez de venir el día 25, como tú dices, vengáis el 22 ó 23 y así tendremos más tiempo para obsequiaros y hacer alguna excursión».

Sigui com sigui, aquestes cartes demostren que el gran científic català, pels volts de 1900, en els seus primers anys de matrimoni, va pernoctar diferents vegades a Altafulla, a casa del metge.

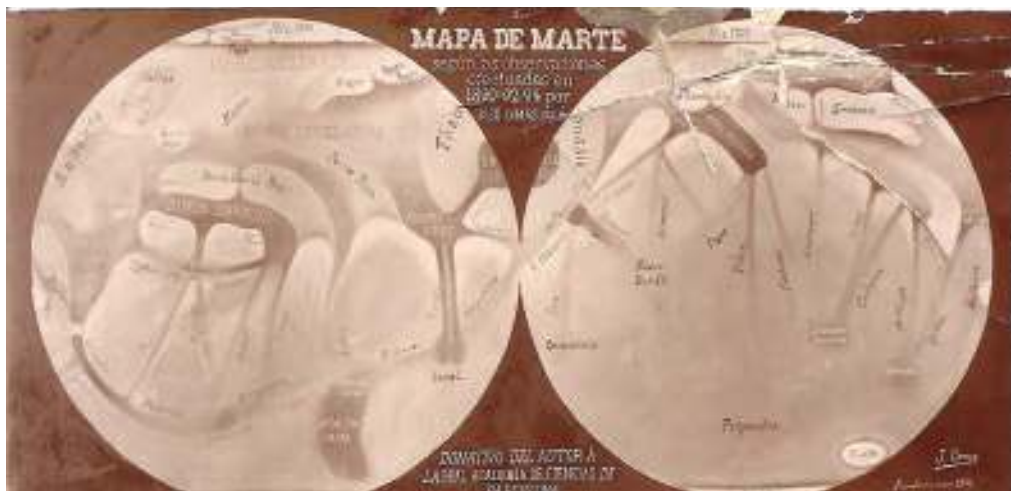
El seu pensament polític

Comas i Solà pertanyia a una família adinerada, però tant el seu pare, com després el seu padrastre —l'oncle d'en Jeroni— eren d'una manera de ser totalment liberals. Progressistes, com en diuen ara. El seu pare, Bienvenido Comas, formava part del que s'anomenava grup de Figueres, entre els quals destacaven Josep Tutau, que va ser ministre durant la Primera República, Abdó Terrades i, fins i tot, Narcís Monturiol. En Ciril·lo, quan de molt jove va arribar a Barcelona, va muntar un banc, va entrar en contacte amb el grup de Figueres i finalment sembla que es va integrar, com a empleat, a la companyia de navegació Comas-Tutau, propietat del pare de l'astrònom. Quan Comas pare va morir, en Josep només tenia uns sis anys. Poc temps després, Ciril·lo es va casar amb la vídua, la va ajudar a pujar els fills i es va ocupar dels negocis heretats. D'aquest matrimoni van néixer dos fills més, Juanito i Júlia, que eren dos dels innombrables cosins Monserrat d'en Jeroni.

La generació més jove, de la que formaven part tant els fills i els fillastres del tio Ciril·lo, com els dos germans Dalmau, ja que mentre estudiaven a Barcelona van ser tutoritzats per l'oncle, va beure de les fonts del Republicanisme. En el cas dels de Valls aquestes idees devien xocar frontalment amb el conservadorisme i clericalisme de la família.

De Comas i Solà s'ha escrit:

«Serà al llarg de la vida un gran defensor del paper civilitzador de la Ciència i mantindrà l'interès per una colla de temes que havia iniciat Flamarion¹⁶; el laïcisme com a forma de rescatar la ciència de l'obscurantisme de l'Església, l'interès per Mart i els seus canals o les veritats i les mentides de l'espiritisme».

Mapa de Mart dibuixat per Comas i Solà

¹⁶ Camille Flamarion (1842-1925) fundador de la revista *L'Astronomie*, on Comas i Solà va publicar el seu primer article sent encara un adolescent.

A dues de les cartes d'en Jeroni, escrites al tombant del segle, també hi trobem referències a l'Església i el seu fre a l'avenç de la ciència. En Jeroni tenia molt arrelat el sentiment de justícia social i veia amb impotència el poder de les oligarquies, dirigides moltes vegades per la mateixa Església des de la Restauració Monàrquica.

La màxima que va escriure a vint-i-un anys en una de les seves poesies continuava vigent:

*¡Sin ciencia no hay progreso,
sin progreso no hay libertad.*

En el segle XIX, l'Església catòlica va experimentar el desafiament de la modernitat, que va deixar una empremta molt fonda en la vida política, cultural i religiosa. A Espanya, país de gran tradició religiosa, la crisi es va produir amb molta força. Van ser diverses les causes. En primer lloc, la secularització, un procés que la Il·lustració va accelerar. En segon lloc, l'Estat va anar assumint feines que abans estaven només en mans de l'Església i una part important del poble començà a considerar-la com quelcom propi només de les classes dirigents. El liberalisme democràtic, el socialisme marxista i l'anarquisme també van ajudar a crear un clima antireligiós.

La primera de les cartes té data de 30 de desembre de 1900 i a part de felicitar-lo pel nou any i el nou segle, afegeix:

«Ahora bien, como hombres de ciencia y como españoles, más o menos políticos, mi salutación con motivo de la nueva alborada de otro siglo, y para solemnizar su nacimiento, debe ser ésta: En vista de esa ola negra, asquerosa y hedionda que poco á poco ha ido invadiendo todos los ámbitos de nuestra pobre nación, corrompiendo con los infectos y deletéreos miasmas de la reacción el puro ambiente de democracia que se empezaba á respirar, los hombres libres, los hombres ilustrados, los hombres avanzados, debemos gritar con toda la fuerza de nuestros pulmones ¡Viva la Libertad!, ¡Viva la Justicia!, ¡Viva el Progreso!, ¡Abajo la Reacción!, ¡Abajo el Fanatismo!, ¡Abajo la hipócrita mojigatería!. Si durante el siglo XX van continuando su labor corruptora y gangrenosa esos infames reaccionarios dirigidos por el jesuitismo y la frailocracia, como ha acontecido en este último cuarto de siglo, España será el ludibrio de Europa y quedará á la altura de Marruecos, pues el nivel intelectual irá descendiendo cada día más, multiplicándose, en cambio, los analfabetos que ya hoy, por desgracia, son muchísimos comparados con los de las otras naciones. A la par que baja ó desciende el nivel intelectual desciende el nivel moral de las naciones y entonces, cuando hayamos caído hasta la negra profundidad de la sima abierta por el clericalismo, en esa España, cubierta de ignorantes, igorrotos y granujas, reinará sobre todo el “Corazón de Jesús” y todos los españoles tendrán que comer la sopa hecha con las migas sobrantes de los muchos conventos que la poblarán. ¡Qué cuadro más soberbio! ¡Magnífico espectáculo! ¡Se habrá realizado el sueño dorado de esos hombres inicuos del

hampa social! Pero no, esto no será. Parece increíble que esto pueda suceder. Aunque algunas veces los hechos de la Historia se repiten, no en vano sembraron las semillas del Progreso y de la Libertad esos inmortales filósofos de la Enciclopedia que se llamaron Voltaire y Rousseau. Y si por desgracia volviéramos á los infortunados tiempos de Carlos II el Hechizado, no faltaría un tempestuoso 35¹⁷ que después de barrer tanta inmundicia nos hiciera ver un arco-iris destacándose purísimo sobre un azul limpio y diáfano, con un ambiente puro, oxigenado, vivificador que ensancharía nuestros oprimidos pulmones... Y entonces los hombres que efectuaran este acto rudo y enérgico de limpieza y desinfección no serían tan cándidos que dejaran de aplastar para siempre á esas hienas que roen las entrañas de las naciones, corrompiendo las conciencias y apoderándose solapadamente de todas las riquezas...

Demos, pues, querido amigo, un grito enérgico de ¡Abajo la reacción! Y ¡Viva el Progreso! saludando el primer día del siglo XX».

La segona l'escriu el març de 1901, aprofita per felicitar-lo pel seu Sant, i li contesta a una altra que Comas li va enviar el 8 de gener:

«Verdaderamente es triste, tristísimo, ver que los grandes progresos y colosales descubrimientos que se han efectuado durante ese siglo XIX se vean contrarrestados por esos pujos de fanatismo y reacción que quieren intentar el retroceso de la humanidad civilizada á los anacrónicos tiempos de la Edad Media, durante los cuales la Iglesia lo mismo dominaba sobre los reyes que sobre los sabios que entonces florecían, obligando á los primeros á perseguir herejes y hechiceras y contradiciendo á los segundos sus portentosos descubrimientos, echando planchas monumentales que aun hoy deberían avergonzarles, como la abjuración de Galileo, que a pesar de verse arrollado ante un tribunal tan terrible como el que lo acusaba tuvo el valor de protestar con la inmortal frase de "E pur si muove". Y era verdad; la Tierra se movía y el mundo irá marchando, como dice Pelletan,¹⁸ a pesar de que se pongan delante todos los Pantojas¹⁹ y frailes que, defendiendo sus garbanzos, quisieran que fuera atrás. No cabe duda que durante el siglo XIX el progreso material de la Humanidad ha dado un paso de gigante hacia la perfección y el bienestar, pero en cambio el progreso moral ha quedado un poco atrás.

¹⁷ Crema de convents dels anys 1830.

¹⁸ Camille Pelletan (1846-1915) periodista i polític, membre del Partit Radical y Radical-Socialista francès.

¹⁹ Es refereix al fanàtic i sinistre personatge, defensor del clericalisme, que apareix en l'obra dramàtica "Electra", de Pérez Galdós. Aquesta peça teatral s'havia estrenat el 30 de gener de 1901 i els espectadors havien identificat al tal Pantoja amb el jesuïtisme. Després del desastre del 98, la societat no havia acceptat el declivi espanyol i era especialment crítica amb el govern i el poder polític de la jerarquia de l'Església.

Naturalmente, que no estamos como estaban nuestros abuelos en el siglo XVIII; algo se ha progresado en este concepto, pero mientras el clero pueda gastar los humos que gasta, dominando las conciencias y explotando vilmente las clases ricas y las clases ricas al mismo tiempo sean tan egoístas y explotadoras de la clase proletaria no podrá leerse con toda claridad el hermoso lema que lleva la bandera de la República francesa: igualdad, libertad y fraternidad, que debieran estar ya cristalizando en la conciencia universal y practicado por todos los ámbitos del planeta. ¡Valiente fraternidad la que gastaron los E.E.U.U. de América con nosotros cuando la guerra de Cuba en el 98! ¡Valiente fraternidad la de Inglaterra con esa heroica República del Transvaal! ¡La fraternidad del pillaje y de la injusticia! ¿Y qué diremos de la igualdad y de la libertad? Todos los días las vemos escarnecidas y burladas por los mismos que debieran acatarlas más, por cuanto son los encargados de hacer que todo el mundo las acate y, por lo tanto, debieran dar ellos el ejemplo. Por desgracia aún tan hermoso y brillante lema lo veo tan esfumado por interposición de una atmósfera de injusticia y crímenes sociales tan densa que apenas si se puede leer... Pero no hay que desmayar. El mundo marcha y la piqueta demoledora de los Diderot, de los Voltaire y de los Rousseau hanla cogido con brioso empuje otros escritores, que van siguiendo las esplendorosas huellas que ellos marcaron, con valentía y resolución... La prueba está en que, cuando más pujante está el clericalismo, escribe Galdós su valiente frase “¡hay que matarle!” y levanta los brazos la nación entera amenazando poner en práctica su otra frase justa y merecida “¡hay que quemar esta casa!”. No, no hay que desmayar. La labor de purificar y desinfectar las naciones que encierran esos maléficos miasmas negros que todo lo corrompen será dura y lenta, pero no importa. Podrán tener tenacidad los Pantoja, en la defensa, y no rendirse jamás, como ellos dicen, pero la tenacidad de un pueblo cuando quiere conquistar sus derechos y borrar privilegios irritantes es tan grande, que no hay diques que puedan contener los ímpetus de un pueblo desbordado cual tormentoso río que todo lo rompe y lo avasalla y lo arrastra de raíz en días de deshecha tempestad...

¡La instrucción! ¡La educación! ¡Cuántas y cuántas reflexiones me sugieren estas dos palabras! Los pueblos ignorantes, las naciones atrasadas en las cuales no ha penetrado siquiera un rayo de la civilización tienen que ser a la fuerza pueblos esclavos, abyectos, embrutecidos por la más despótica tiranía de sus enfatuados reyezuelos que los mandan degollar á su antojo y los roban como vulgares salteadores de caminos. Allí no se conocen los deberes y los derechos que á cada cual incumben, siendo tratados lo mismo que burros de reata, á palo seco y tiente tieso; allí hay carencia de los progresos materiales que hacen más cómoda y confortable esta triste vida; allí no se tiene noción de nada y más que personas parecen animales, que vegetan como los seres más inferiores sin darse cuenta del mundo que no alcanza su vista. ¡Cuánta diferencia de un hombre de este jaez á un hombre civilizado! Mientras la instrucción no sea laica y obligatoria, sin este lastre fatal de la tradición y de la superstición, aquí en España no podremos

alcanzar el verdadero progreso moral y andaremos siempre á retaguardia de las demás naciones de Europa y América. El verdadero progreso no consiste solamente en adelantar materialmente sino en hacer penetrar en todas las conciencias las nociones del bien y del derecho, pues mientras haya perversos que se puedan jactar públicamente y con toda impunidad de los crímenes que cometen, la moral irá por los suelos, lo mismo que en las épocas de barbarie y sabido es que un pueblo sin moral es un pueblo perdido. No basta que tengamos ferrocarriles, electricidad y podamos aplicar á la cirugía los rayos Roentgen, que tengamos artistas de todas cataduras y oradores de todos calibres, falta aquí en España, y en otras naciones también debe faltar, que el derecho sobrepuje á todas las influencias y que lo mismo se castigue á un ministro que ha faltado a las leyes públicas que al pobre que robe un pan de una tahona; que lo mismo se castigue á una nación por poderosa que sea que roba á otra nación su independencia y se anexiona su territorio y le impone otras leyes distintas de las suyas seculares que á un salteador de caminos cogido infraganti por una pareja de la guardia civil. Mientras eso no suceda así no podremos andar conformes con el citado lema de igualdad y fraternidad. Todo lo demás es conversación de Puerta de Tierra, y es lástima que sean una irrisión aquellas tres hermosas palabras. Más con el tiempo y la instrucción espero que todo se andará.

Concluyo. Deseo vivamente que celebres tu fiesta onomástica con la alegría y la salud más perfecta, acompañado de tu bondadosa esposa y demás personas que son de tu agrado. Darás nuestros más afectuosos recuerdos á ella, á tu querida Mamá y á todos tus hermanos, y tú, amigo Comas, ya sabes cuanto te quiere y te aprecia tu invariable amigo que te felicita por tu fiesta y por los excelentes artículos de la Vanguardia en su “Balance del siglo XIX”».

Com ja s'ha dit més amunt, no hi ha dubte què Jeroni era un gran defensor de la justícia social, i de les idees de la Il·lustració francesa, però potser el seu anticlericalisme anava dirigit només a la jerarquia eclesiàstica i el seu paper social. Atès que era un home de ciència, segurament també tenia molts dubtes respecte als dogmes catòlics, però en l'àmbit personal mantenia una molt bona relació amb les seves dues germanes monges i amb els dos cosins, capellans. Fins i tot amb el rector del poble, perquè encara que no acostumés a anar a Missa cada diumenge, hi devia tenir llargues converses científiques, puix en una carta dirigida a Comas i Solà el 1902, en la què li dona les gràcies per haver-li enviat una sèrie de Memòries, i atès que “Distribución de los astros en el espacio” i “Nuevas observaciones de Marte” havien arribat per duplicat, li diu que n'entregarà una de cada “al Cura Párroco”. I, malgrat el que diu a les cartes, a la seva filla la va fer educar per les monges que, a principis del segle XX, tenien un col·legi a Altafulla.

Suposo que els benpensants del poble se'l devien mirar esparverats quan manifestava aquelles idees. Per això, segurament, sempre va ser més amic de la gent senzi-

lla que dels engolats. Només va mantenir una bona relació amb algun que, per haver viscut a París, tenia més amplitud de mires.

Però, així com Comas es va afiliar molt aviat al Sindicat de Professions Liberals de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i va estar molt involucrat en els Ateneus llibertaris, escoles racionalistes, sindicats, centres populars i publicacions anarquistes, en Jeroni no va militar mai en cap partit. Potser tenia un esperit crític massa acusat per seguir consignes. La seva ideologia política es basava en la llibertat, la justícia i el progrés. Penso que més aviat se'l podria classificar com d'humanista, car, per sobre de totes les coses, creia en els valors democràtics i ètics.

Els últims anys de la seva vida

El 1914 va rebre el cop més fort de la seva vida quan en entrar a l'església per auxiliar els dos accidentats, després de la tempesta que sacsejà el poble aquell dimecres 19 d'agost, va comprovar que un d'ells era el seu fill gran. Un llamp havia entrat pel cimbori i, a través de la cadena de la gran aranya que hi penjava, va caure de ple sobre les dues persones que en aquell moment de l'Ofertori es trobaven a la seva vertical. Morts i carbonitzats van caure a terra.

La impressió va ser tan forta que d'aquest fet no es va poder recuperar mai.

L'any 1923 la seva filla Conxita, educada en el feminisme i en la llibertat, va deixar la casa paterna, per anar a treballar a un banc de Barcelona. Sense la filla a casa, el poble li devia caure al damunt, doncs, fins i tot, va considerar de traslladar-se a Barcelona i obrir allí una consulta. Però no hi va ser a temps: era diabètic i l'excés de sucre i la mala circulació li van produir una profunda gangrena a una de les cames. A l'hospital de Sant Pau de Barcelona van diagnosticar que per salvar-li la vida havien de tallar el membre gangrenat. No va voler viure la resta de la seva vida com un impedit i no va permetre que l'operessin. Va tornar a Altafulla i es va deixar morir. Encara no havia fet els seixanta-tres anys. Una làpida de marbre gris, al cementiri d'Altafulla, encara el recorda:

*Don Jerónimo Dalmau Monserrat
médico que fue de esta villa
murió el 28 de julio de 1923*

La seva vida va transcórrer com la de molts altres. No va ser famós com el seu amic Comas i Solà, ni va portar una vida agitada i interessant com el seu germà gran. Va folgar d'una vida serena, entre les seves lectures, els seus versos, la correspondència epistolar amb amics i parents i tenint cura de la família i dels seus malalts. Va viure amb senzillesa, mai va tenir amor pels diners. La medicina la va exercitar més

com un apostolat que com una activitat professional. En morir, als fills només els va deixar uns quants mobles, llibres i els seus ensenyaments. Potser el podríem definir amb aquestes tres úniques paraules: UNA BONA PERSONA.

Era el meu avi.

No el vaig arribar a conèixer, però per mitjà de les innumbrables cartes, escrits, poesies i llibres que encara conservo i de tot el que m'explicava la mare, he establert un lligam amb ell que de vegades em fa pensar que de veritat el vaig conèixer.

Bibliografia

ALMELA, Margarida. «*Juan Valera y las letras catalanas del siglo XIX*». <https://core.ac.uk>.

BALAGUER, Jaume. *Nadales del Centre d'Estudis corresponents als anys 1985, 2005, 2014*.

LLIBRES SACRAMENTALS de la Parròquia de Sant Joan de Valls, AHAT.

REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA. *JOSEP COMAS SOLA*.

SÁNCHEZ DALMAU, María Cruz. «*Furgant en el passat*», *Autoedició*, 2013, pàg. 245-274.

—«Francisco Dalmau y Monserrat, las dos caras de un hombre», *Autoedició*, 2019.

—«En memòria de Francisco Dalmau en el centenari de la seva mort», *Estudis Altafullencs*, 39.

—«Obra poètica de Francisco Dalmau Rovira», *Estudis Altafullencs*, 40.

Nota: En aquest escrit s'han mantingut els noms pels quals tots ells eren coneguts dins de la família, així com la grafia original de versos i cartes.